

Ezerszáz év a Kárpát-medencében

DÁVID ZOLTÁN

Rövid magyar népesedéstörténet

Született 1923-ban. A piarista gimnáziumban érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát. Az Országos Levéltárban dolgozott, és a KSH Levéltárának igazgatójaként ment nyugdíjba. Tanulmányai a 18. század népesedés- és mezőgazdaságtörténetével, valamint a határainkon túl élő magyarok demográfiai kérdéseivel foglalkoznak.

A honfoglaló magyarok száma

A magyar népesedéstörténet vizsgálatát megnehezíti, hogy az 1784-ben II. József által elrendelt első népszámlálás előtti időszakokban a lélekszám megállapításánál mindenkor becslésekre vagyunk utalva. Ezek, bármilyen gondosak és megalapozottak is, soha nem lehetnek egészen pontosak. A hibaforrás annál nagyobb, minél messzebb hatolunk vissza az időben.

Mindjárt a kezdeteknél, a honfoglaló magyarok számát történészeink máig vitatják. A különböző alapokon nyugvó becslések alsó határa 70 000 (Mályusz), felső határa pedig egymillió fő, legtöbbször mégis az ötszázezres értéket tartják elfogadhatónak (Pauler, Hóman, Szabó István). Erre az eredményre jutott a *Magyarország történeti demográfiája* című összefoglaló kötetben Györffy György is, aki Ibn Ruszta és Gardizi 20 000 lovasról szóló egykorú közlésére alapozta számítását. Az Etelközben élő köznép számát a harcosok négyeszeresére, nyolcvanezer lélekre becsülte, összesen tehát 100 000 családdal számolt, majd ezekre ötös szorzószámot alkalmazott.

A honfoglalók maguk sem voltak etnikailag egységesek, a szövetségre lépő hét törzsben egyaránt voltak ugoros és törökös elemek. A hozzájuk csatlakozó kabarok, székelyek, besenyők és uzok mellett számukat az itt talált rokon népek, az avarok, bolgártörökök (talán hunok) megmaradt töredékei közel egymillióra növelték. De éltek a meghódított területen más népek is: az ország északnyugati részén és szétszórtan sokfelé szlávok, a Dunántúlon frank, karantán (talán római) szórványok. Így az ezredforduló táján, amikor Istvánt királlyá koronázták, és nekilátott országépítő munkájához, a lakottnak tekinthető mintegy 200 000 km²-nyi területen valamivel több, mint egymillió ember élt, ami négyzetkilométerenként öt főt jelentett.

Bizonytalanok a későbbi századokra vonatkozó becslések is. Nem ismerjük a természetes szaporodás értékeit, és a bevándorlók számáról sincsenek adataink. A magyarság települési területének határát a földrajzi és helységnevek nyelvi eredete alapján lehet meghúzni. E téren Kniezsa István végzett úttörő munkát, aki megállapította, hogy az István király kemény rendeleteinek hatására gyorsan egybekovácsolódó magyar népesség fokozatosan megszállta az életmódjának megfelelő síkvidéki és dimbes-dom-

bos tájakat, de a sűrű erdővel borított, lakatlan hegységek közé nem hatolt be.

A magyarok száma az Árpád-korban

Györffy György szerint a népesség száma lassú növekedéssel az Árpád-kor végéig (1350-ig) elérte a kétmilliót. Közülük 1,7 millióra becsülte a magyarok számát, akikbe már beolvadtak a különböző törökös népek és a magyarság települési területén belül lévő kisebb, más nyelvű csoportok is. Rajtuk kívül nagyobb számban szlovákok, a Szepességben és Erdélyben a nemrég betelepített szászok éltek.

A fejlődés ívét először a tatárjárás törte meg. A pusztulás leginkább az Alföld magyarlakta tájait érintette, de az embervesztésekről pontos számokat nem ismerünk. A tatárok kegyetlenségének túlzott leírását tartalmazó egykorú forrásoknak éppúgy nem hihetünk, mint ahogy az eltűnt falvak száma sem konkrét bizonyíték. A hadak vonulásának útjába eső megyék apró falvai jórészt elhamvadtak, és többé nem épültek újjá, mert a veszedelmet túlélők feldúlt településeikből népesebb helységekre költöztek, ahol nagyobb biztonságban érezhették magukat. A megritkult lakosság pótlására IV. Béla kunokat és jászokat telepített, akik a magyarok közé ékelődve nyelvileg rövidesen beolvadtak, és a magyarok számát gyarapították.

A tatárjárás idején

A tatárjárás népi vesztesége megállította a magyarság előrenyomulását a folyók völgyében az addig lakatlanul hagyott hegyvidék felé, ahová a 13. századtól kezdve egyre nagyobb számban kezdtek bevándorolni pásztorkodó vlachok. Közöttük szlávokat (lengyeleket, ruténeket) éppúgy találunk, mint románokat, akik szinte észrevétlenül lépték át az ország határát gyakran csak szimbolikusan jelző hegységek őrizetlen vonulatait. A sűrű erdők között létesített irtásfalvaik lakottsága kezdetben messze elmaradt az alföldi és dunántúli tájak népsűrűsége mögött. Mivel azonban egész történelmünk folyamán a háborúk és járványok nagyobb mértékben sújtották az ország szívében, a folyók mentén elterülő termékeny síkság városaiban és falvaiban élő magyar lakosságot, mint ezeket a főbb utaktól távol eső, szinte megközelíthetetlen, szétszórt házakból álló települések lakóit, az itt élő népek háborítatlanul szaporodtak.

A pestisjárványok

A következő kétszáz évben a népesség fejlődésének ütemét elsősorban a járványok lassították le. A legtöbb embert az 1347-1349. évi pestisjárvány ragadta el, amelyet „nagy” vagy „fekete” halálnak emlegettek szerte Európában. Ezekben a századokban amúgy sem számolhatunk jelentős természetes szaporulattal, mert a született gyermekek 20-50 százaléka egyéves koruk elérése előtt meghalt, a 15 éves életkort a születettek fele sem érte meg. Nem volt ez másként Európa többi országában és a világ más tájain sem, sőt a járványok a fejlettebb városokkal rendelkező országok népességét olykor még jobban megtizedelték. Sok függött a táplálkozási viszonyoktól is, és a magyar nép ilyen szempontból vi-

szonylag kedvezőbb körülmények között élt a mostohább természeti adottságokkal rendelkező országoknál. Közrejátszottak természetesen a lakosságszám növekedésének lefékezésében a külső és belső háborúskodások is, amelyek mindenütt sok véráldozattal jártak. Ilyen körülmények között a népesség száma csak 1500 körül érte el hazánkban a négymilliót, amelyből Szabó István számítása szerint a lakosság 75 százaléka, kereken hárommillió volt magyar.

A török hódoltság kora

A török elleni háborúk és a török hódoltság 150 éves mérlegét az 1715-ben és 1720-ban végrehajtott országos adóösszeírás adatai alapján Acsády Ignác vonta meg. Számításainak eredménye szerint az ország népessége 2,5 millióra csökkent. Az utóbbi évek forráskritikai vizsgálatai megállapították, hogy az alapul vett adatok hiányosságai miatt számítása téves eredményt hozott, és az ország népességének száma a török hódoltság végén éppúgy négymillió volt, mint a mohácsi vész előtt. Kiesett azonban kétszáz év természetes szaporulata, és a magyarság aránya is nagy mértékben visszaesett. Az ország déli megyéiben korábban zárt tömböt alkotó települései teljesen elpusztultak, népüket kiirtották vagy rabságba hurcolták, és helyüket az ebben fő szerepet játszó Cserni Jován rác martalócai foglalták el. Erdélyben ekkor költöztek a folyó völgyek megritkult lakosságú falvaiba a hegyvidékeken zavartalanul fejlődő románok kisebb-nagyobb rajjai, és formálták át egész vidékek (így a Mezőség) népi arculatát. A magyarság ösztönösen igyekezett benépesíteni az ország termékeny síkságait, és jórészt sikerült megőriznie eredeti települési területének magyar jellegét, de eközben a nyelvhatár több helyen is betöredezett. Északról dél felé vonulva a szlovákok a megritkult lakosságú magyar falvak sorát hódították el Pozsony, Nagyszombat, Nyitra, Eperjes, Kassa és Nagymihály környékén, míg a menedéket kereső horvátok ékei az ország nyugati határszélein Pozsony környékéig, a szerbeké a Duna mentén Szentendrét, a románoké az Alföld keleti pereméig nyomultak előre. Így a török hódoltság előtti és megszűnése utáni állapotok között sokhelyütt nincs folytonosság. 1700 után egy etnikailag erősen átalakult ország kezdett új életet. Ha a népességszám nem csökkent is 1500 óta, annál inkább megváltozott nemzetiségi összetétele. Számításaim szerint a felszabadult ország népességéből már csak 1 850 000 volt magyar (46,3%), vesztésünk tehát meghaladta az egymillió főt. (S akkor nem számoltuk az elmaradt természetes szaporulatot.)

A telepítési politika

Bár a békés évtizedek beköszönte után a magyar népesség száma egyenesen növekedésnek indult, aránya egy ideig tovább csökkent. Ennek oka a Habsburgok telepítési politikájában keresendő, akik Magyarországot meghódított területként kezelték, és a magyarság beolvasztását tűzték ki célul. Ennek megvalósítása érdekében azonnal megkezdték a németek betelepítését. A nagy kedvezményekkel meghirdetett, szervezett állami toborzások során elsősorban a Bácskába és Bánságba, Baranya és Tolna megyé-

**II. József
népszámlálásának
eredményei**

**A nemzeti újjáéledés
kora**

be, a Bakony és a Vértes hegyei közé, Buda és Pest környékére, valamint a városokba mintegy 400 000 németet telepítettek be. Előtte mindenkor gondosan megtisztították a terepet a török hódoltság megpróbáltatásait túlélő magyaroktól. Körülbelül ennyi volt a spontán bevándorlás során a Kárpátokon túlról beszivárgó románok száma is. Összességében a beköltözők száma elérte (sőt meghaladta) az egymilliót. A fennmaradó részen több népcsoport osztozott, tudjuk, hogy az egész Európát megmozgató telepítési akciók franciákat, flamandokat, spanyolokat, olaszokat, cseheket, morvákat, lengyeleket, dalmátokat, illíreket és bolgárokat is sodortak hazánk egykori területére.

Így történt, hogy az első magyarországi népszámlálás időpontjában, 1784-ben, a magyarság aránya 41,7%-ra csökkent, az ország 8,4 millióra duzzadt lakosságából 3,5 milliót tett ki. A 18. század folyamán mindazonáltal megkétsherezte népi állományát, száz év alatt nemcsak pótolta kétszáz év veszteségét, hanem fél millióval túl is haladta a török előtti hárommilliós szintet. Az ország területét ugyan valóban ellepték a kívülről jövők, és az újrakezdés mozgalmas első évtizedeiben hatalmas belső átrendeződés folyt, de ebben a magyarság is tevékenyen részt vett megtartva eredeti szállásterületének legnagyobb részét. Bár a bécsi katonai hatóságok alá rendelt vidékekre mindenki költözhetett, csak magyar nem, még a teljesen kipusztított Délvidékre is kerültek Szeged környéki dohánykertészek vagy jászkunsági reformátusok, akiknek utódai máig ott élnek.

Herder rossz időpontban írta sok magyart azóta is elrettentő jóslatát, mert közreadásának időpontjában, 1791-ben indokolatlan volt föltételezni, hogy „a mások közé ékelt kis számú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet felfedezni”. Hiszen ekkor már túl voltunk a nehezen, a magyarság viszonylag gyorsan kiheverte súlyos veszteségeit, és a 18-19. században az ország más népeivel lényegében azonos ütemben szaporodott. Még jobban meggyorsult a folyamat a reformkorban meginduló nemzeti újjáéledéssel, amikor a magyar államiság léte éppúgy kedvezett a magyar népelem erősödésének, mint másutt a nemzeti államok kialakulása és egybeforrása idején. Ekkor családonként átlagosan 6-8 gyerek született, és a viszonylag kedvező életfeltételek, az 1711 után ránk köszöntő békés évtizedek nyugodt termelők munkája nyomán nemcsak 1% körüli évi természetes szaporulata, de a magyar nyelvterületen belül letelepedő kisebb idegen góccok magyarosodása következtében is gyors ütemben fejlődött. Fényes Elek adatai szerint 1840-ben 11 316 000 lakosból már 4 800 000 volt magyar anyanyelvű (42,4%), az 1900. évi népszámlálás 8,7 millió, az 1910. évi közel tízmillió (9 944 627) magyart mutatott ki, miközben arányuk az egykori Magyarországon (Horvátország nélkül) 51,4%-ra, majd 54,5%-ra emelkedett.

Mindez elsősorban a magyar nemességnek volt köszönhető, amely megőrizte a történeti Magyarország kontinuitását. Hiszen volt olyan (nem is rövid) időszak, amikor a királyi Magyarország keskeny karéjában a nem magyarok többségben voltak, ám a szent koronához, a magyar királysághoz tartozás tudata a nemességben oly erős maradt, hogy eszükbe sem jutott az elszakadás. Ez a folyamatos magyar államiság tette lehetővé, hogy a városokba betelepült németek és zsidók a 19. század végére átváltsanak a magyar nyelvűsége, és kisebb szlovák, szerb és horvát szigetek magyarrá váljanak. Bár időközben minket is értek jelentős veszteségek (különösen a magyar-szlovák nyelvhatár mentén a szlovákok, Bihar megyében, a Szilágyságban és a Mezőségen a románok túlsúlyba kerülésével), a magyar anyanyelvűek száma így is jobban nőtt, s arányát az egész népességben belül állandóan növelni tudta. (Miközben a magyarok száma 1720 és 1970 között több mint hétszeresére, a más nyelvűeké csak ötszörösére emelkedett.)

Így érkezünk egy veszített háború utáni Trianonhoz, ahol a rosszul megvont új határok a magyar népi állomány egyharmadát kényszerítették idegen uralom alá. Ennek első hátrányos következménye volt, hogy népszámlálásban kimutatott számuk 300 000 fővel csökkent. Ennek ellenére az egykori Magyarország területén továbbra is megtartotta abszolút többségét: 1920-ban az össznépeség 52,2%-a, 1930-ban 52,0%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek. Egy újabb veszített háború után a magyarságot sújtó csehszlovákiai kollektív felelősségrevonás dacára arányuk folyamatosan emelkedett, és 1950-ben 52,8%-ot, 1960-ban 53,3%-ot, végül 1970-ben 53,6%-ot tett ki, ami az 1910. évi maximumhoz képest mindössze 0,9 százalékkal alacsonyabb. A növekedés részben annak következménye, hogy a Magyarországon élő német nemzetiségűek felének kitelepítése és a szlovákok nagy többségét érintő lakosságcsere következtében a vegyes lakosságúvá alakult helységekben meggyorsult a népesség nyelvi átformálódása, és a korábban nemzetiségek által lakott falvakban szilárd magyar többség alakult ki. Másrészt köszönhető a szomszédos országokban nehéz körülmények között élő, súlyos megpróbáltatásokat átvészelő magyarok helytállásának.

1970 után a magyarság aránya a Kárpát-medencében fogyásnak indult, részesedésünk az 1980-ig immár 26 647 000 főre növekvő népességből már csak 51,7% volt, amely 1990-ig 50,7%-ra csökkent. Magyarország népessége 1981 óta évről-évre fogy.

Így, ha a felsorakoztatott adatok cáfolják is Herder megalapozatlan jóslatát, nem feledtethetik a gondokat, ha a távolabbi jövőbe nézünk. A magyar nép ugyan nem fog kipusztulni, de mindent el kell követni, hogy fogyását megállítsuk, és biztosítsuk egészséges szaporodásának feltételeit. Ehhez széleskörű társadalmi összefogáson alapuló erkölcsi megújulásra van szükség, amelynek élén az egyházaknak kell állniuk.